

Ośrodek Badań Politycznych

(kierownik: prof. dr hab. Mirosława Marody)

I. PRACE BADAWCZE

W minionym roku zakończona została realizacja projektu zatytułowanego „**Mechanizmy aktywizacji społecznej w środowiskach lokalnych**”, prowadzonego przez zespół w składzie Cezary Trutkowski (kierownik), Sławomir Mandes, Tomasz Płachecki i Maria Rogaczewska. Ze względu na dużą ilość zgromadzonych materiałów empirycznych ostateczny termin zakończenia tego projektu był wielokrotnie przedłużany, lecz w 2005 roku ukazała się, będąca jego efektem publikacja. Książka C. Trutkowskiego i S. Mandesa, zatytułowana *Kapitał społeczny w małych miastach* przynosi niezmiernie interesujący i bogaty w szczegóły obraz funkcjonowania polskiej demokracji na poziomie lokalnym.

Jednocześnie w 2005 roku rozpoczęte zostały prace nad realizowanym przez Mirosławę Marody, Sławomira Mandesa i Marię Rogaczewską projektem badawczym zatytułowanym: „**Nowe reguły życia społecznego w sferze publicznej**”. W końcu 2004 roku uzyskał on finansowe wsparcie w postaci grantu KBN. Najogólniejszym celem tego projektu jest zdobycie wiedzy o procesie kształtowania się ładu normatywnego we współczesnej Polsce i odkrycie nowych reguł konstruowania norm określających funkcjonowanie jednostek w sferze społecznej. U podstaw projektu legło założenie, że w sytuacji obserwowanego uwiąznięcia klasycznych instytucji politycznych oraz kryzysu rodziny wzrasta funkcjonalna i symboliczna waga szeroko rozumianych praktyk stowarzyszania się we współczesnym społeczeństwie. Nowoczesne społeczeństwo posiada całą gamę wyspecjalizowanych instytucji zajmujących się produkcją i zapośredniczaniem znaczeń, na które dopiero niedawno zwrócili uwagę socjologowie. Berger i Luckmann (1995) nazywają je instytucjami pośredniczącymi (*intermedidre Institutionen*). Są one medium pomiędzy światem przeżywanym a wielkimi strukturami społecznymi (systemami). Za pomocą instytucji pośredniczących, ludzie przyswajają sobie i przetwarzają otaczającą ich rzeczywistość. Cały proces zapośredniczania znaczeń przez tego typu instytucje dokonuje się w małych światach przeżywanym, gdzie w ramach potocznej komunikacji są przetwarzane i przyswajane na grunt wspólnot życia.

Instytucje pośredniczące przybierają bardzo różną postać: od nieformalnych grup sąsiedzkich i ruchów społecznych, poprzez quasi-formalne grupy np.: terapeutyczne aż po stowarzyszenia (organizacje pozarządowe). Z punktu zachodzących w Polsce zmian szczególnie interesująca jest ta ostatnia postać instytucji pośredniczących i na nich skupia się realizowany projekt. Do zakreślonego w nim obszaru badawczego włączono trzy typy stowarzyszeń, które kolejno podlegają eksploracji. Obejmują one: a) stowarzyszenia i grupy związane z Kościołem katolickim; b) organizacje pozarządowe działające w dziedzinie usług społecznych (w tym wspierające istniejące fundacje i stowarzyszenia i wspierających grupy nieformalne); c) stowarzyszenia i grupy feministyczne (np.: OŚKA, grupy zebrane wokół studiów genderowych)

W okresie, o którym mówi sprawozdanie, dokonano rekonstrukcji reguł sfery publicznej zogniskowanej wokół szeroko rozumianej religii. Badanie objęło stowarzyszenia, ruchy i organizacje działające w tej przestrzeni, równolegle zrekonstruowano funkcjonowanie religii w dyskursie publicznym. Szczegółową analizą objęto następujące stowarzyszenia / ruchy / wspólnoty: Wspólnota „Chleb Życia”, ruch skupiony wokół kwartalnika „Fronda”, „Spotkania Mażeńskie”, ruch skupiony wokół kwartalnika „Christianitas”, ruch duszpasterstw dominikańskich, CARITAS Polska, Polski Związek Kobiet Katolickich, Ruch Focolari w Polsce, Towarzystwo Pomocy Św. Brata Alberta, Fundacja „Kobiety dla Kobiet”, Instytut Tertio Millennio. Wywiady dotyczyły następujących obszarów: historia i geneza powstania ruchu / stowarzyszenia (dalej: grup), rekonstrukcja norm i reguł regulujących relacje wewnątrz grupy, relacje do innych grup działających w tym polu, stosunek i relacja do świata ‘zewnętrznego’, diagnoza stanu świata ‘zewnętrznego’, opis i ocena zakresu, w jakim grupa wpływa na świat ‘zewnętrzny’.

Zebrane wyniki pokazują, że grupy religijne tworzą rozległe pole w przestrzeni publicznej, oddziałujące w bardzo różnorodny sposób na ‘zewnętrzną’ rzeczywistość. Na podstawie zebranych danych można wyróżnić trzy typy grup, różniące się sposobami działania oraz wzorami zachowań: a) ruchy tradycjonalistyczne (np. te powstające wokół Radia „Maryja”) – skupiające osoby zmarginalizowane poprzez przemiany społeczne i nastawione na obronę własnej tożsamości (budujące „tożsamość oporu” w terminach teorii M. Castellsa); b) ruchy neotradycjonalistyczne – skupiające elity społeczne (ruch wokół Frondy, Christianitas), nastawione na budowanie nowego rodzaju tożsamości i etosu społecznego, propagujące nowoczesny styl komunikacji treści religijnych, twórczo czerpiące z katolickiego tradycjonalizmu (dające się opisać w kategoriach „tożsamości projektu” w teorii M.

Castellsa); c) ruchy 'endocentryczne' – skupiające bardzo różne osoby (z dominacją osób w wykształceniu wyższym) nastawione na pogłębienie formacji religijnej, często z wyraźnymi elementami terapeutycznymi, stawiające na rozwój osobisty jednostek, o wyraźnie zamkniętym charakterze.

W ramach zaplanowanych dla tego obszaru analiz przeprowadzono również badanie dyskursu publicznego. Przeprowadzono analizę treści i analizę semantyczną listów pasterskich Episkopatu Polski oraz tygodnika „Niedziela” rekonstruujące główne tematy, sposób ich prezentacji, wzory argumentacji i sposoby diagnozowania, dotyczące instytucji Kościoła i funkcjonowania religii w sferze publicznej. Podobna analiza o charakterze porównawczym została przeprowadzona na materiale prasowym z „Gazety Wyborczej” i „Polityki”. Dodatkowo, w ramach przygotowania do następnego etapu badania, przeprowadzono analizy treści materiałów prasowych z „Gazety Wyborczej” i „Polityki” w zakresie dyskursu politycznego rekonstruujące: główne tematy, sposób ich prezentacji, wzory argumentacji, sposób diagnozowania. Przeprowadzono również analizę treści materiałów prasowych z „Gazety Wyborczej” i „Polityki” w zakresie dyskursu ekonomicznego rekonstruujące: główne tematy, sposób ich prezentacji, wzory argumentacji, sposób diagnozowania.

Dodatkowo, w ramach przygotowania do następnego etapu badania, przeprowadzono analizy treści materiałów prasowych z „Gazety Wyborczej” i „Polityki” w zakresie dyskursu politycznego rekonstruujące: główne tematy, sposób ich prezentacji, wzory argumentacji, sposób diagnozowania. Przeprowadzono również analizę treści materiałów prasowych z „Gazety Wyborczej” i „Polityki” w zakresie dyskursu ekonomicznego rekonstruujące: główne tematy, sposób ich prezentacji, wzory argumentacji, sposób diagnozowania.

W ramach **badania statutowych** Mirosława Marody kontynuowała prace nad projektem zatytułowanym „Wyłanianie się norm społecznych w warunkach zmiany systemowej”. Efektem wcześniej prowadzonych w tym obszarze rozważań i analiz było pozyskanie z KBN grantu na realizację projektu badawczego, o realizacji którego pisałam wyżej. Stąd też prace w ramach prowadzonych przez nią badań statutowych skoncentrowane zostały na dwu zagadnieniach, które nie weszły do tego projektu.

Pierwsze z nich to problem norm związanych z działalnością na styku polityki i biznesu. Prace nad tym zagadnieniem objęły, z jednej strony, analizę danych zgromadzonych w ramach realizowanego w większym zespole międzynarodowego badania nt. kultury ekonomicznej Polaków. Część ustaleń wykorzystana została w artykule napisanym przez

Mirosławę Marody i Sławomirem Mandesem wraz z prof. Jackiem Kochanowiczem, zatytułowanym „Kultura ekonomiczna Polaków w zderzeniu z Zachodem”, który został opublikowany w *Kulturze i Społeczeństwie*, nr 2, 2005, s. 93-113. Z drugiej strony, dr Dominik Batorski podjął prace przygotowawcze do realizacji badań obejmujących analizę sieci powiązań między światem polityki i biznesu w terminach analizy sieciowej.

W ramach tego szerzej zakrojonego projektu przeprowadzono analizy teoretyczne i opracowanie metod statystycznych niezbędnych do analizy danych o charakterze wielomodalnych sieci afiliacji. Zebrana została również znaczna część danych niezbędnych do przeprowadzenia zaplanowanych analiz. W szczególności zebrane zostały dane dotyczące:

1. składów Sejmu i Senatu poczynając od I kadencji, członkostwa w komisjach parlamentarnych, wybranych głosowań,
2. kandydowania w wyborach parlamentarnych i samorządowych,
3. składów rad nadzorczych spółek z udziałem skarbu państwa,
4. składów zarządów i rad nadzorczych spółek giełdowych,

Obecnie trwają prace nad stworzeniem odpowiednich – relacyjnych baz danych. Projekt dr Batorskiego zapowiada się niezmiernie ciekawie i zasługuje na odrębne finansowanie, o które wystąpiliśmy przy składaniu wniosków na rok 2007.

Drugim zagadnieniem analizowanym w ramach prowadzonych przez prof. Marody badań statutowych były bardziej ogólne problemy związane ze społecznym zapleczem tworzenia się norm społecznych w warunkach zmiany systemowej. Chodziło mianowicie o odpowiedź na pytanie, czy współczesne grupy społeczne, wytwarzające nowy rodzaj norm, posiadają jakieś odrębne cechy, różniące je od grup dotychczas występujących. Do poszukiwania odpowiedzi na to pytanie przystąpiono poprzez analizę rodzajów powiązań istniejących między jednostkami.

W socjologii do opisu większości powiązań powstających między jednostkami używane jest pojęcie więzi. Należy jednak pamiętać, że zasadnicze znaczenie tego pojęcia łączy się ze specyficznym typem grupowości, identyfikowanej z wprowadzonym przez Tönniesa (1988) pojęciem *Gemeinschaft*, którego odpowiednikiem jest zazwyczaj pojęcie wspólnoty [*community*]. Socjologowie dość wcześnie doszli do wniosku, że obok takich naturalnych wspólnot w społeczeństwie nowoczesnym występują odmienne typu grup określane mianem stowarzyszeń bądź zrzeszeń, które powiązane są przez bardziej bezosobowe relacje. Przystosowując te dwa pojęcia do warunków współczesnego

społeczeństwa można powiedzieć, że o ile pojęcie więzi odnoszone jest w głównej mierze do stosunków wytwarzanych przez współ-działanie w ramach podzielanych upodobań, przyzwyczajęń i pamięci, o tyle relacje kształtują się w odniesieniu do podzielanych metryk: punktów odniesienia, które uwsppółmierniają ludzkie działania. Pieniądz, czas, sformalizowane systemy prawne są klasycznymi przykładami kształtowania się tego typu wspólnych punktów odniesienia.

Wraz z rozwojem złożoności życia społecznego i zwielokrotnieniem jego kulturowych odniesień, pojawia się jednak trzeci rodzaj powiązań grupowych, które tworzą się na bazie oddziaływań, jakie zachodzą w trakcie mniej lub bardziej przypadkowych interakcji lub wręcz samej - bezpośredniej lub jakoś zapośredniczonej - styczności z innymi ludźmi. Znaczna część naszych kontaktów z innymi ma charakter przelotny i anonimowy, odbywa się bez włączania w nie naszych społecznych ról, interesów czy dążeń. Wbrew jednak temu, co sugeruje popularny w psychologii podział na grupy społeczne i niespołeczne, kontakty tego typu są wręcz nasycone społecznymi odniesieniami, które stają się podstawą kształtowania się poczucia grupowości.

Przede wszystkim są one regulowane przez najogólniejsze normy współżycia, odstępstwa od których spotykają się zazwyczaj z jakąś formą reakcji ze strony innych osób współprzebywających w danej przestrzeni. Są to normy społecznie regulujące, z jednej strony, sposoby ochrony przestrzeni prywatnej, z drugiej strony, sposoby użytkowania wspólnej fizycznej przestrzeni. Oczywiście, normy te są zróżnicowane kulturowo i historycznie jednakże każda próba ich naruszenia tworzy natychmiastowe, choć ulotne powiązania pomiędzy Nami, którzy stoimy na straży porządku publicznymi i Nimi, którzy go naruszają. Innego podłoża dla powiązań powstających w tego typu przelotnych kontaktach dostarczają te wszystkie oznaki tożsamości społecznych, których bądź to nie jesteśmy w stanie się pozbyć – takie jak wiek, płeć, kolor skóry, rodzaj używanego języka – bądź które wybieramy (mniej lub bardziej świadomie) dla zaznaczenia swej przynależności grupowej. Wyznaczają one najogólniejsze podziały wzdłuż linii Swój-Obcy, które oczywiście nie muszą przetrwać w toku dalszych kontaktów, ale które ułatwiają grupowanie się w obrębie większych, zróżnicowanych i luźnych zbiorowości. Wreszcie, podłożem powiązań powstających w tego typu przelotnych kontaktach może być sam fakt przebywania w określonym miejscu, o ile ma ono wyraziście zaznaczony charakter społeczny. Świadomość tego, że trzeba spełniać pewne warunki, by współprzebywać w określonej przestrzeni, staje się w tym układzie podstawą grupowego My.

Wyróżnienie powiązań opartych na oddziaływaniach pozwoliło na zidentyfikowanie odrębnego typu grup społecznych, jakie wyłoniły się we współczesnym społeczeństwie. Wykorzystując klasyfikację Paula Morrisa, który wyróżnia dwa typy wspólnot, nazywanych przez niego wspólnotami pochodzenia – w których powiązania mają charakter więzi i wspólnotami uzgodnienia – w których powiązania wsparte są na relacjach, można do niej dodać trzeci typ – wspólnoty doraźne, w ramach których powiązania między jednostkami powstają w oparciu o oddziaływania właśnie. Pojawienie się tego typu wspólnot nie oznacza oczywiście ani zaniku wspólnot pochodzenia ani zmniejszenia znaczenia „tradycyjnych” wspólnot uzgodnienia, a jedynie sygnalizuje wyłanianie się nowych form układów społecznych, które w odmienny sposób wpływają na kształt norm społecznych.

Wyniki tych analiz wykorzystane zostały w napisanym przez Mirosławę Marody i Annę Gizę-Poleszczuk tekście „W uwięzi więzi (społecznych)”, opublikowanym w *Societas/Communitas*, nr 1, 2006, ss. 21-48.

Z kolei, dr Sławomir Mandes realizował projekt zatytułowany „Funkcje i znaczenie trzeciego sektora w Polsce”. Przyznane środki wykorzystano na badanie funkcji i znaczenia organizacji o charakterze religijnym. Przedmiotem analizy był problem roli organizacji religijnych (*faith based organization*) w społeczeństwie obywatelskim. Uwagę koncentrowano przede wszystkim na organizacjach oraz grupach nieformalnych, których członkowie są motywowani przesłankami religijnymi do podejmowania działań społecznych (np.: Polski Związek Kobiet Katolickich).

Badane organizacje oraz dane statystyczne pokazują wzrost roli organizacji religijnych. Zwiększa się liczebność organizacji tego typu, wzrasta też aktywność ich członków. Badane grupy szczególną rolę przywiązują do dwu obszarów aktywności: 1) promowania motywowanych religijnie stylów życia poprzez próby pozytywnego przewartościowania stereotypowo postrzeganych wzorów (np. rodzina wielodzietna); 2) wprowadzanie i publiczne głoszenie tradycyjnych wartości w dyskursie publicznym.

Część zgromadzonych danych wykorzystano do publikacji napisanego wraz z Mirosławą Marody tekstu „On functions of religion in moldnig the national identity of Poles”, opublikowanego w *International Journal of Sociology*, 2005, vol. 35, no. 4, ss. 49-68.

Wreszcie, dr Cezary Trutkowski w ramach badań statutowych realizował projekt zatytułowany "Polityka polska w perspektywie Krytycznej Analizy Dyskursu ". Obejmował on analizy zarówno teoretyczne, jak i empiryczne. W wymiarze teoretycznym analizy objęły

przede wszystkim odtworzenie założeń Krytycznej Analizy Dyskursu, nurtu mało znanego w polskim piśmiennictwie socjologicznym. Zgromadzone przy tej pracy materiały i przemyślenia zostaną wykorzystane do napisania szerszego tekstu teoretycznego.

W wymiarze empirycznym prace koncentrowały się, z jednej strony, na analizach debaty prezydenckiej, z drugiej strony, na analizach dialogu prowadzonego przez władze centralne z władzami lokalnymi. Jeśli idzie o pierwsze pole działań, to zgromadzono materiały (nagrania) z debaty prezydenckiej. Obecnie kończy się ich przepisywanie. Jeśli idzie o drugie pole analiz, to pierwsze ich wyniki przedstawione zostaną na konferencji IS UW, planowanej na koniec czerwca 2006 r., na której dr Trutkowski ma wygłosić referat pt. „Dialog społeczny z władzą lokalną”. Rozpoczęte zostały również prace nad tekstem zatytułowanym "Social representations of local community". Będzie on podstawą wystąpienia dr Trutkowskiego na 8th International Conference on Social Representations: Media and Society, która odbędzie się w Rzymie pomiędzy 28 sierpnia a 1 września 2006 r.

Do niewątpliwych osiągnięć Ośrodka w 2005 roku należy zaliczyć również zdobycie przez Mirosławę Marody i Annę Gizę-Poleszczuk prestiżowej nagrody im. Jana Długosza, przyznawanej corocznie na Targach Książki w Krakowie za najlepszą pracę naukową z dziedziny humanistyki. Autorki dostały tę nagrodę za opublikowaną rok wcześniej i będącą owocem realizowanego w ISS grantu, książkę pt. „Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej”.

II. UDZIAŁ W KONFERENCJACH

M. Marody:

1. Konferencja „Formatowanie rzeczywistości”, zorganizowana przez Zakład Psychologii Społecznej IS UW, Sękocin, 26-27 czerwca, organizator
2. 7th Conference of European Sociological Association „Rethinking Inequalities”, Toruń, 9-12 września, plenary speaker „Rethinking society as a source of inequalities”
3. Konferencja „Wpływ korupcji na dynamikę rozwoju społecznego – próba diagnozy między-wyborczej”, zorganizowana przez Wyższą Szkołę Humanistyczno-Ekonomiczną w Łodzi, 3-4 października, ref. „Społeczne źródła korupcji”
4. Konferencja „Polska w zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny”, zorganizowana przez Komitet „Polska w Zjednoczonej Europie” przy prezydium PAN, Warszawa, 27 października, ref. „Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy” (wraz z prof. A. Jasińską-Kanią)

5. Konferencja „Społeczne aspekty Internetu”, zorganizowana przez Instytut Dziennikarstwa UW, Instytut Socjologii UW i Wydział Psychologii UW w Warszawie, 2-3 grudnia; udział w panelu
6. Konferencja „Polska socjalna – Polska liberalna: fałszywa alternatywa?”, zorganizowanej przez Polską Konfederację Pracodawców Prywatnych „Lewiatan” w Warszawie, 5 grudnia; udział w panelu

III. PUBLIKACJE:

A. Książki:

1. C.Trutkowski, S. Mandes, *Kapitał społeczny w małych miastach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

B. Artykuły:

1. J. Kochanowicz, M. Marody, S. Mandes, Kultura ekonomiczna Polaków w zderzeniu z Zachodem, *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2, 2005, s. 93-113
2. M. Marody, S. Mandes, On functions of religion in moldnig the national identity of Poles, *International Journal of Sociology*, 2005, vol. 35, no. 4, ss. 49-68
3. A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, W uwięzi więzi (społecznych), *Societas/Communitas*, nr 1, 2006, ss. 21-48